

УДК 811.161.3'373

Н. П. Пятрова
(Магілёў, Беларусь)

**ПРЫРОДНА-ГЕАГРАФІЧНЫЯ ЁМОВЫ БЕЛАРУСІ
Ў НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЙ СЕМАНТЫЦЫ
ФРАЗЕЛАГІЗМАЎ**

*Адметнасці прыроды і ландшафту Беларусі і іншая інфармацыя
краіназнаўчага характару адлюстраваны ў нацыянальна-культурнай семантыцы*

беларускіх фразеалагізмаў. Лінгвакраіназнаўчы падыход да выкладання (і вывучэння) беларускай мовы як замежнай дазваляе далучыцца да асноўных каштоўнасцей нацыянальнай культуры беларускага народа.

У фразеалагічным фондзе беларускай мовы шырока адностраваны краіназнаўчы рэаліі, якія натуральна ўспрымаюцца носьбітамі беларускай мовы, але патрабуюць тлумачэння (перш за ўсё генетычных прататыпаў фразеалагізмаў) для тых, хто вывучае беларускую мову як чужую або як няродную. Для гэтага прызначаны лінгвакраіназнаўчы падыход да выкладання (і вывучэння) беларускай мовы як замежнай [5, с. 123]. Шматлікія прыклады сведчаць пра цесную сувязь фразеалагізмаў з нацыянальнай псіхалогіяй, гісторыяй і культурай, што дазваляе разглядаць гэтыя адзінкі як каштоўны аб'ект лінгвакраіназнаўчага апісання беларускай мовы.

Асаблівасці прыроды Беларусі прадстаўлены ў фразеалагізмах назвамі раслін, распаўсюджаных у нашай краіне. Напр.:

– фразеалагізм *вомегам вылазіць* ужываецца са значэннем 'адпомсціцца, не праходзіць бяследна', калі кажуць пра расплату за які-н. кепскі ўчынак, дзе *вомег* – другая назва балігалову, двухгадовай расліны з сям'і парасонавых. Лісты вомегу, падобныя на лісты пятрушкі або хрэну, а таксама плады, падобныя да анісавых, калі яны трапяць у ежу, выклікаюць хуткае атручэнне. Спачатку свабоднага словазлучэнне *вомег вылазіць* было пераасэнсавана і, пад уплывам фразеалагізма *бокам вылазіць*, набыло змененую форму першага кампанента [3, с. 77];

– фразеалагізм *чамярыца яго ведае* са значэннем 'невядома' [3, с. 407–408], дзе *чамярыца* (або *чэмер*) — травяністая ядавітая лугавая расліна;

– фразеалагізм *за царом гарохам* са значэннем 'вельмі даўно; невядома калі (было, адбывалася што-н. і пад.)' узнік на ўзор свабодных словазлучэнняў тыпу *за царом Ірадам, за царом Сімянам*. Выкарыстанне замест сапраўднага ўласнага імя агульнага назоўніка (назвы расліны) можна лічыць пленам народнай дасціпнасці. Вядома, што *гарох* – адна з найбольш старажытных культурных раслін, вядомых славянам. Аналагічныя спалучэнні для абазначэння далёкага мінулага ёсць у многіх народаў, пры гэтым усюды са словам *цар* ці *кароль* кантактуюць або назоўнікі «расліннага» паходжання (Напрыклад, ва ўкраінскай мове: *за царя Хмяля*), або яшчэ якія-небудзь забаўныя, спецыяльна прыдуманая словы: у немцаў – *Anno Tobak* («у гады Табакі»), у французай – *au temps du roi Guillemot* («у часы караля Гільемо»), у чэхай – *za krale Holce* («за каралём Галышом»), у палякаў – *za króla Żwiczka* («за каралём Цвічком») [3, с. 147-148];

– фразеалагізм *як гарох пры дарозе* ужываецца са значэннямі: 'ненадзейна, трывожна, неспакойна' і 'адзінока і без дагляду (расці, заставацца, жыць і пад.)', этымалогія якога становіцца зразумелай, калі прыгадаць яго больш поўную, нескарочаную форму – прыказку, якая ужываецца і цяпер: *Жыву, як гарох пры дарозе: хто ідзе, той скубе* [3, с. 425];

– фразеалагізм *мядзведжае вуха* са значэннем 'вечназялёная паўзучая расліна сямейства верасовых з бела-ружовымі кветкамі і чырвонымі ягадамі; талакнянка',

які склаўся на аснове падабенства паміж прадаўгаватым махнатым лісцем расліны і мядзведжым вухам [3, с. 228];

– фразеалагізм *брат-сястрыца* (*брат-сястра*) са значэннем ‘травяністая трохколеравая расліна сямейства фіялкавых’ – паводле народнага падання, адлюстраванага ў вершаваным апавяданні В. Дуніна-Марцінкевіча «Травіца брат-сястрыца» і ў народнай песні, удавец «з жонкаю дзетак меў, а з другою ўзрасціў, а з трэцяю распусціў». Прайшоў час, і, сустрэўшыся, маладая пара ўзяла шлюб. Калі ж высветлілася, што гэта брат і сястра, то яны налажылі на сябе рукі і былі пахаваны ў адной магіле. «На той магіле вырасла травіца, і людзі назвалі яе «брат-сястрыца» [3, с. 56];

– фразеалагізм як *мыла з’еў* (*з’еўшы*) са значэннем ‘з незадаволеным, кісьдлым выглядам, у дрэнным настроі’, дзе *мыла* – народная назва некаторых раслін; напрыклад, *мыльнік* (*Saponaria*) называюць мылам, сабачым мылам, *увярэднік* (*Pedicularius*) – мылам, зязюльчыным мылам. Калі карова з’есць такога мыла, то становіцца вялая, прыгнечаная: яно дзейнічае на розныя органы, на цэнтральную нервовую сістэму. Выток фразеалагізма – падабенства з’яў [3, с. 432].

Беларусь здаўна характарызувалася як “краіна балот і лясоў”, таму што балоты складаюць даволі значную частку яе ландшафту. *Балота* – нізкае багністае месца, звычайна са стаячай вадою і вільгацелюбівай расліннасцю. У нашай рэспубліцы каля сямі тысяч вялікіх і малых балот, найбольшая колькасць якіх знаходзіцца на Палессі. У апошні час вядзецца асушэнне балот, яны ператвараюцца ў палі, на іх месцы здабываюць торф на ўгнаенне і паліва і інш. Раней балоты для большай часткі насельніцтва Беларусі былі глухім і гібельным месцам, лічыліся, паводле народных паданняў, прытулкам нячыстай сілы. Балота ў народнай свядомасці сімвалізавала нават само царства д’ябла. Паводле старажытных павер’яў, ён са сваімі анёламі пасля няўдалага паўстання супраць Бога былі скінуты з неба на землю, дзе трапілі ў балота, лес, поле, паселішчы людзей. Тыя з іх, што трапілі ў балота, найбольш варожа ставяцца да чалавека [1, с. 58]. Параўнайце:

– фразеалагізм *чорт з балота* са значэннем ‘невядома хто’ [2, с. 647];

– фразеалагізм (*з*) *аднаго балота чэрці ўжывасца* (неадабр.) са значэннем ‘абсалютна аднолькавыя ў якіх-н. адносінах, без розніцы’ [2, с. 663];

– фразеалагізм (*лягнуць*) як *ляцём па балоце* ў значэнні ‘вельмі недарэчна, нетактоўна (сказаць што-н.)’ [3, с. 430];

– фразеалагізм *ціхая завадзь* у значэнні ‘спакойнае, бяспечнае месца, без клопатаў і трывог’ [3, с. 402], дзе *завадзь* – ‘невялікі заліў рэчкі або возера з запаволеным цячэннем’.

Усе краіназнаўчыя рэаліі, адлюстраваныя ў нацыянальна-культурнай семантыцы ФА, могуць быць, па-першае, унікальнымі ў адносінах да іншых этнічных ці нацыянальных культур і, па-другое, з’явы і заканамернасці рэчаіснасці могуць існаваць у нацыянальных мовах іншых народаў, але ў беларускай мове зафіксаваны ўнікальныя іх інтэрпрэтацыі [4, с. 103]. Іх лексікаграфічная рэпрэзентацыя ў спецыяльных лінгвакраіназнаўчых слоўніках павінна праводзіцца з улікам адрасата.

Такім чынам, у семантыцы беларускіх фразеалагізмаў адлюстраваны не толькі адметнасці прыроды і ландшафту Беларусі, але і своеасаблівае светаўспрыманне

беларусаў, старажытныя павер'і, уяўленні, унікальнае стаўленне народа да пэўных фактаў пазамоўнай рэчаіснасці.

Спіс літаратуры

1. Іванова, С. [Ф.] Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. [Ф.] Іванова, Я. [Я.] Іваноў. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 262 с.

2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2 : М – Я. – 704 с.

3. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

4. Пятрова, Н. П. Адлюстраванне рэалій гісторыі і нацыянальнай культуры ў фразеалагічных адзінках сучаснай беларускай мовы / Н. П. Пятрова // Ітогі навучных ісследований уценыч МГУ імени А. А. Кулешова в 2015 г. : матэрыялы навучна-метадіцеской канферэнцыі (25 январа – 4 февраля 2016 г.) / под ред. Е. К. Сычовой. – Могилев : МГУ імени А. А. Кулешова, 2016. – С. 101-103.

5. Пятрова, Н. П. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагічных адзінак у беларускай мове (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Н. П. Пятрова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2007. – № 4. – С. 123-127.